

УДК 373.3.015.31:17.022.1-044.922-029.3

DOI: 10.31499/2706-6258.1(15).2026.359754

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Олексій Муковіз, доктор педагогічних наук, професор, виконуючий обов'язки завідувача кафедри початкової освіти, Уманський національний університет.

ORCID: 0000-0001-9262-9209

E-mail: alexsmukovoz@gmail.com

Людмила Красюк, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

ORCID: 0000-0003-1403-006X

E-mail: krasuk71@ukr.net

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми формування етичної поведінки дітей молодшого шкільного віку в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. Розглянуто етичну поведінку як інтегрований феномен, що поєднує моральні норми, цінності та мотиваційно-емоційні компоненти особистості. Проаналізовано педагогічні, психологічні й соціокультурні чинники морального розвитку молодших школярів, вікові передумови формування морального судження, емпатії та рефлексії. Обґрунтовано роль сім'ї, школи й медіасередовища та значення інтеграції педагогічного й психологічного підходів у моральному вихованні дітей.

Ключові слова: емпатія; етична поведінка; молодші школярі; класний колектив; соціум; сім'я; медіа; медіаграмотність; медіаосвіта.

FORMING ETHICAL BEHAVIOR IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY SOCIAL TRANSFORMATIONS: THEORETICAL ASPECTS

Oleksii Mukoviz, Doctor of Pedagogical Sciences, Acting Chair of the Department of Elementary Education, Uman National University.

ORCID: 0000-0001-9262-9209

E-mail: alexsmukovoz@gmail.com

Lyudmila Krasyyuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Theory and Methods of Primary Education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

ORCID: 0000-0003-1403-006X

E-mail: krasuk71@ukr.net

The article provides a theoretical analysis of the problem of forming and developing ethical behavior in primary school children in the context of modern sociocultural transformations. The relevance of the study is determined by the increasing influence of globalization processes, digitalization, the media environment, changing values, and a decline in interpersonal communication, which complicates the process of moral education of children. Ethical behavior is considered as a complex integrated phenomenon that combines moral norms, values, beliefs, emotional-volitional and motivational components of personality. The paper analyzes the pedagogical, psychological, and sociocultural factors of the formation of ethical behavior in younger schoolchildren and characterizes the age-related prerequisites for moral development, in particular, the ability to imitate, the formation of moral

judgment, empathy, reflection, and internal motivation for ethical behavior. The importance of integrating pedagogical and psychological approaches as a condition for creating a holistic model of moral education for children is substantiated. Particular attention is paid to the role of the family, school, class community, peers, and media environment in shaping the moral guidelines and ethical attitudes of younger schoolchildren. The importance of creating a moral and value-based educational space, interdisciplinary interaction between teachers and psychologists, the development of media literacy, and the coordination of educational influences from various social institutions is emphasized. It is concluded that primary school age is a sensitive period for the formation of ethical behavior, and the effectiveness of this process depends on systematic, scientifically based, and personality-oriented pedagogical influence.

Keywords: *empathy; ethical behavior; younger schoolchildren; class community; society; family; media; media literacy; media education.*

У сучасному суспільстві, що перебуває в умовах глибоких соціокультурних трансформацій, зумовлених глобалізаційними процесами, цифровізацією та переосмисленням ціннісних орієнтирів, особливої актуальності набуває проблема формування й розвитку етичної поведінки дітей молодшого шкільного віку. Інформаційне перенасичення, зниження рівня безпосередньої міжособистісної комунікації, поширення агресивних і байдужих моделей взаємодії ускладнюють процес морального виховання, що зумовлює необхідність його науково обґрунтованого переосмислення.

Етична поведінка постає як складний інтегрований феномен, що охоплює систему моральних норм, цінностей, переконань і установок, які регулюють взаємодію особистості з іншими людьми, суспільством і навколишнім світом. Вона виявляється у здатності діяти відповідно до загальнолюдських моральних принципів, проявляти емпатію, толерантність, відповідальність, справедливість і повагу до інших. Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку етичної поведінки, оскільки саме на цьому етапі відбувається інтенсивне становлення моральної свідомості, емоційної сфери та формування базових соціальних навичок.

Аналіз сучасних наукових і психолого-педагогічних джерел засвідчує наявність значної кількості праць, присвячених різним аспектам морального виховання дітей молодшого шкільного віку. Зокрема, І. Бех [1] у межах концепції особистісно орієнтованого виховання розглядає моральний розвиток як процес становлення внутрішньої саморегуляції, моральних почуттів і відповідальності, акцентуючи увагу на ролі переживання, рефлексії та усвідомлення у формуванні моральних якостей особистості. О. Савченко [5] досліджувала особливості розвитку й виховання молодших школярів, зокрема формування навичок співпраці, культури поведінки та емоційного розвитку в умовах Нової української школи. У праці І. Литвин, Т. Зорочкіної та В. Шпак [3] розкрито вікові психологічні особливості молодших школярів, зокрема становлення моральних почуттів, розвиток вольової сфери та соціальних навичок. С. Васильєва, Н. Гавриш та В. Рагозіна [2] зосереджують увагу на формуванні цінностей і моральних норм, розвитку етичної свідомості та соціально-комунікативної компетентності дітей.

Водночас, попри ґрунтовні наукові напрацювання українських учених, окреслена проблематика не лише не втрачає актуальності, а й набуває особливої значущості в умовах сучасних соціокультурних трансформацій, що зумовлює потребу в її подальшому теоретичному осмисленні.

Мета статті – теоретично обґрунтувати педагогічні, психологічні й соціокультурні чинники формування етичної поведінки молодших школярів, а також визначити умови та механізми, що забезпечують її ефективний розвиток.

З педагогічної позиції розвиток етичної поведінки відбувається через організацію морально-ціннісного освітнього середовища, створення ситуацій

морального вибору та залучення дитини до етично значущих видів діяльності, у межах яких вона має можливість виявляти й закріплювати моральні якості. Педагогічний процес, спрямований на формування етичної поведінки, передбачає використання різноманітних форм і методів виховного впливу, зокрема етичних бесід, рольових ігор, аналізу моральних дилем, казкотерапії, моделювання ситуацій морального вибору. Водночас ефективність зазначених методів значною мірою зумовлюється рівнем психологічної готовності дитини до морального судження, розвитку емпатії та здатності до рефлексії.

З психологічної точки зору етична поведінка постає як результат внутрішньої інтеграції моральних норм у структуру особистості, формування моральної ідентичності та здатності до саморегуляції й морального самоконтролю. Важливу роль у цьому процесі відіграють психологічні механізми інтеріоризації, ідентифікації, моральної рефлексії та емоційної чутливості, які визначають особливості сприймання, осмислення й реалізації моральних норм у поведінці дитини. У зв'язку з цим педагогічний вплив має бути узгоджений із віковими та індивідуально-психологічними особливостями розвитку дитини, її емоційним станом, рівнем морального мислення та мотиваційною сферою.

Інтеграція педагогічного й психологічного підходів дає змогу вибудувати цілісну модель розвитку етичної поведінки молодших школярів, яка враховує як зовнішні освітні умови, так і внутрішні психічні процеси. Така модель передбачає:

- поєднання засвоєння моральних норм із розвитком емоційної сфери дитини;
- формування моральної мотивації через позитивний приклад, емоційне переживання та рефлексію;
- створення умов для морального вибору й самостійного прийняття рішень;
- розвиток здатності до морального судження, критичного мислення та саморегуляції [1; 5].

Важливим складником інтеграції є міждисциплінарна взаємодія педагогів, психологів і соціальних працівників, що забезпечує комплексний підхід до формування етичної поведінки дітей. Така взаємодія сприяє створенню єдиного виховного простору, у межах якого дитина отримує узгоджені моральні орієнтири, системну підтримку й конструктивний зворотний зв'язок, а також можливості для самовираження та особистісного саморозвитку.

Інтеграція педагогічного й психологічного підходів постає необхідною умовою ефективного формування етичної поведінки молодших школярів, оскільки дає змогу врахувати багатовимірність цього феномену, забезпечити гармонійний розвиток особистості, сформувати стійкі моральні переконання, здатність до усвідомленого етичного вибору та відповідальної поведінки в соціальному середовищі.

Молодший шкільний вік є надзвичайно важливим етапом психофізіологічного розвитку дитини, що характеризується істотними змінами у функціонуванні нервової системи, сенсорної та моторної сфер, а також у становленні пізнавальних і емоційно-вольових процесів, які безпосередньо впливають на розвиток етичної поведінки. У цей період дитина входить у нову соціальну ситуацію розвитку, де провідною діяльністю стає навчальна, а провідною потребою – потреба в соціальному визнанні, схваленні та належності до колективу. Саме ці умови створюють сприятливі передумови для інтенсивного формування моральних орієнтирів, етичних установок і здатності до морального вибору.

У молодшому шкільному віці діти дедалі чіткіше усвідомлюють себе як членів соціальної спільноти, прагнуть до прийняття й схвалення з боку однолітків і дорослих, що стимулює розвиток соціальних умінь – співпраці, комунікації, конструктивного розв'язання конфліктів, прийняття спільних рішень. У процесі групової взаємодії

формуються первинні уявлення про справедливість, чесність, відповідальність і повагу до інших, які становлять основу етичної поведінки. Водночас активізуються процеси самопорівняння, оцінювання власних учинків і орієнтації на соціальні очікування, що сприяє розвитку моральної рефлексії.

Важливим чинником є формування самооцінки, яка в молодшому шкільному віці має нестійкий характер і значною мірою залежить від зовнішніх оцінок, передусім з боку дорослих. Учитель як значущий дорослий відіграє ключову роль у становленні моральної ідентичності дитини, оскільки його ставлення, оцінні судження та поведінкові реакції стають основою для самосприйняття, розвитку морального самоконтролю та формування мотивації до етичної поведінки. Систематичне позитивне підкріплення, визнання морально значущих учинків, а також створення педагогічно доцільних ситуацій морального вибору сприяють переходу зовнішньої мотивації у внутрішню, забезпечуючи стійкість етичних проявів у поведінці дитини [1; 4].

У молодшому шкільному віці діти активно засвоюють соціальні ролі учня, приятеля, члена колективу, що супроводжується розвитком соціальної відповідальності, здатності до морального судження та усвідомлення наслідків власних дій. Вони поступово починають розуміти, що їхні вчинки впливають на інших, а правила спільного життя мають дотримуватися не лише під впливом зовнішнього контролю, а й на основі внутрішнього переконання. Це створює сприятливі передумови для формування етичної поведінки як усвідомленої, відповідальної та соціально значущої.

Особливого значення набуває розвиток емоційної сфери дитини. Молодші школярі виявляють зростаючу здатність до співпереживання, розуміння емоційних станів інших та морального реагування на різні життєві ситуації. Вони дедалі точніше розрізняють емоції, виявляють чутливість до несправедливості, болю й радості, що становить психологічну основу розвитку емпатії як ключового компонента етичної поведінки. Водночас емоційні реакції ще не завжди є усвідомлено врегульованими, що зумовлює необхідність цілеспрямованого формування в дітей умінь розпізнавати, вербалізувати та контролювати власні емоції, сприяючи розвитку моральної саморегуляції.

У соціально-психологічному вимірі істотний вплив на формування етичної поведінки відіграє мікросоціальне середовище – сім'я, класний колектив, позашкільні спільноти та медіапростір. Саме в цих середовищах дитина отримує первинні моральні зразки, засвоює етичні норми та формує уявлення про добро і зло, справедливість і гідність. У зв'язку з цим педагогічна діяльність має бути спрямована на узгодження виховних впливів різних соціальних агентів і створення цілісного морального простору, у якому дитина отримує послідовні та позитивні етичні орієнтири [2].

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом розвитку етичної поведінки, оскільки саме на цьому етапі відбувається інтенсивне становлення моральної свідомості, розвиток емоційної сфери та формування базових соціальних навичок, які становлять підґрунтя морального вибору й етичного самовизначення особистості. Вікові особливості цього періоду створюють сприятливі умови для засвоєння моральних норм, формування етичних переконань, а також розвитку здатності до співпереживання, відповідальності та справедливості.

Однією з ключових вікових передумов є розвинена здатність до наслідування. Діти молодшого шкільного віку вирізняються підвищеною чутливістю до поведінки дорослих, однолітків, а також персонажів художніх і медіатекстів. Вони активно відтворюють моделі поведінки, емоційні реакції, мовленнєві зразки та соціальні ролі, що зумовлює переважання прикладу як провідного механізму формування етичної поведінки над абстрактними моральними настановами. У зв'язку з цим роль педагога,

батьків та інших значущих дорослих полягає не лише в трансляції моральних норм, а й у демонстрації морально відповідальної поведінки в повсякденній взаємодії з дитиною [6].

Не менш важливою віковою передумовою є становлення внутрішньої мотивації до моральної поведінки. У цьому віці діти прагнуть відповідати уявленням про соціально схвалювану поведінку, бути «чесними», «справедливими», «відповідальними», що зумовлює позитивне ставлення до моральних учинків. Усвідомлення того, що етична поведінка викликає схвалення з боку дорослих і однолітків, сприяє формуванню позитивної самооцінки та почуття власної гідності. Така мотивація є визначальною для розвитку етичної поведінки, оскільки стимулює процеси саморегуляції, моральної рефлексії та самовдосконалення особистості [3].

У молодшому шкільному віці інтенсивно розвивається здатність до морального судження: дитина починає розрізняти добро і зло, справедливість і несправедливість, чесність і обман, оцінювати власні та чужі вчинки, аргументувати моральні позиції. Хоча ці судження ще не завжди мають узагальнений характер, вони свідчать про формування моральної свідомості як основи етичної поведінки. Педагогічна робота на цьому етапі має бути спрямована на розвиток морального мислення через аналіз життєвих ситуацій, етичні бесіди, обговорення вчинків і використання арттерапевтичних засобів.

Характерною віковою особливістю є також емоційна відкритість і чутливість дітей. Молодші школярі здатні до співпереживання, емоційного реагування на моральні ситуації, виявляють чутливість до несправедливості та страждань інших. Емпатія активно формується й стає психологічним підґрунтям розвитку відповідальності, милосердя та доброзичливості. У цьому віці етична поведінка часто має емоційно-мотиваційний характер: діти діють морально не лише через зовнішні вимоги, а й керуючись уявленнями про «правильне» та «гуманне» [4].

Важливою передумовою формування етичної поведінки є соціальна активність дітей. У процесі спільної діяльності, гри, навчальної та позакласної взаємодії формуються навички співпраці, взаємодопомоги, відповідальності, дотримання правил. Саме в реальних соціальних ситуаціях дитина вчиться узгоджувати власні інтереси з інтересами інших, розв'язувати конфлікти та приймати морально виважені рішення.

Поступово формується і здатність до моральної рефлексії – осмислення власних учинків, їх оцінка з позиції моральних норм, аналіз мотивів і наслідків. Хоча вона ще не є стійкою, педагогічна підтримка через діалог і обговорення сприяє становленню внутрішньої моральної позиції та етичного самовизначення.

Провідним соціальним інститутом морального становлення дитини є сім'я. Саме в родинному середовищі закладаються первинні уявлення про добро і зло, відповідальність, гідність, повагу до інших. Поведінка батьків, стиль спілкування, емоційні реакції виступають зразками для наслідування й мають вирішальний вплив на формування етичних орієнтирів дитини [4]. Демократичний, партнерський стиль виховання сприяє розвитку внутрішньої мотивації до моральної поведінки, тоді як авторитарний – формує переважно зовнішню регуляцію.

Вагомим чинником є також емоційний клімат у родині. Атмосфера підтримки, прийняття й довіри сприяє розвитку емпатії та моральної чутливості, тоді як конфліктність і емоційна холодність ускладнюють моральне становлення. Сім'я є простором першого зіткнення дитини з моральними дилемами, а моральний діалог між батьками й дитиною стимулює розвиток морального судження та саморегуляції.

Школа здійснює цілеспрямований і системний вплив на формування етичної поведінки молодших школярів. Учитель у цьому віці виступає моральним авторитетом, а його особистість, стиль спілкування та справедливість стають етичними орієнтирами

для дітей. Шкільне середовище створює умови для практикування етичної поведінки через навчальну та позакласну діяльність, взаємодію в колективі, участь у спільних справах.

Важливе значення має морально-ціннісний мікроклімат класу. Атмосфера довіри, підтримки та взаємоповаги сприяє засвоєнню етичних норм як особистісно значущих. Шкільні традиції, колективні заходи, обговорення моральних ситуацій і поведінки літературних героїв розвивають моральне мислення, рефлексію та критичність.

Суттєвий вплив на моральний розвиток дитини здійснюють медіа. За умови педагогічного й батьківського супроводу вони можуть стати ресурсом формування етичної поведінки, однак неконтрольований контент несе ризики моральної дезорієнтації. Тому розвиток медіаграмотності, здатності до критичного осмислення інформації та етичного вибору є важливою складовою виховної роботи [6].

Вплив однолітків, зокрема поза школою й в онлайн-середовищі, також відіграє значну роль. Неформальні групи можуть як підтримувати моральні норми, так і формувати альтернативні, суперечливі моделі поведінки. У зв'язку з цим важливо формувати в дітей моральну автономію, культуру спілкування та цифрову етику.

Отже, розвиток етичної поведінки молодших школярів зумовлюється взаємодією вікових особливостей і впливів соціального середовища – сім'ї, школи, однолітків, медіа та культури. Ефективність цього процесу залежить від системного, узгодженого та особистісно орієнтованого педагогічного впливу.

Формування етичної поведінки молодших школярів є складним, багатовимірним процесом, який зумовлюється взаємодією педагогічних, психологічних і соціальних чинників. Молодший шкільний вік визначено як сенситивний період морального становлення особистості, у межах якого відбувається активний розвиток моральної свідомості, емоційної сфери, соціальних навичок і здатності до морального вибору. Саме в цей період закладаються основи етичного самовизначення, внутрішньої мотивації до моральної поведінки та відповідального ставлення до соціальних норм.

Ефективність формування етичної поведінки залежить від інтеграції педагогічного та психологічного підходів, які забезпечують єдність зовнішніх освітніх впливів і внутрішніх психічних процесів дитини. Особливу роль у цьому процесі відіграє створення морально-ціннісного освітнього середовища, використання активних і рефлексивних методів навчання, а також узгоджена міждисциплінарна взаємодія педагогів, психологів і батьків.

Провідними умовами розвитку етичної поведінки молодших школярів є позитивний особистісний приклад значущих дорослих, підтримка адекватної самооцінки, розвиток емпатії, моральної рефлексії та саморегуляції, а також цілеспрямований педагогічний супровід ситуацій морального вибору. Наголошено на необхідності врахування впливу мікросоціального середовища та сучасних медіа як чинників морального розвитку дитини.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні й експериментальній перевірці моделей і програм формування етичної поведінки молодших школярів у сучасному освітньому середовищі, зокрема з використанням цифрових та інтерактивних технологій. Доцільним є поглиблене вивчення механізмів формування внутрішньої моральної мотивації, розвитку моральної саморегуляції та цифрової етики, а також дослідження ефективних форм партнерської взаємодії школи й сім'ї у процесі морального виховання дітей молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
2. Васильєва С. А., Гавриш Н. В., Рагозіна В. В. Виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти різних типів : монографія / за наук. ред. Н. В. Гавриш. Кропивницький : ІМЕКС-ЛТД, 2021. 226 с.
3. Литвин І., Зорочкіна Т., Шпак В. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2024. № 4 (138). С. 346–356.
4. Осика О. В. Теорія морального розвитку дитини Л. Колберга в сучасній психології. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 27. С. 359-368.
5. Савченко О. Я. Початкова освіта в контексті ідей Нової української школи. *Рідна школа*. 2018. № 1/2. С. 3–8.
6. Червінська І. Б. Медіадидактика початкової школи: концепція та методичні вказівки : методичний посібник / handbook. Івано-Франківськ : Вид-во НАІР, 2019. 72 с.

REFERENCES

1. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti: u 2 kn. Kn. 1. Osobystisno oriientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhnologichni zasady*. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
2. Vasyliieva, S. A., Havrysh, N. V., Rahozina, V. V. (2021). *Vykhovannia ditei rannoho viku v zakladakh doshkilnoi osvity riznykh typiv : monohrafiia / za nauk. red. N. V. Havrysh*. Kropyvnytskyi : IMEKS-LTD [in Ukrainian].
3. Lytvyn, I., Zorochkina, T., Shpak, V. (2024). *Psykhologichni osoblyvosti ditei molodshoho shkilnoho viku. Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii. 4 (138). 346–356*. [in Ukrainian].
4. Osyka, O. V. (2015) *Teoriia moralnoho rozvytku dytyny L. Kolberha v suchasni psykhologii. Problemy suchasnoi psykhologii. 27, 359-368*. [in Ukrainian].
5. Savchenko, O. Ya. (2018). *Pochatkova osvita v konteksti idei Novoi ukrainskoi shkoly. Ridna shkola. 1/2. 3–8*. [in Ukrainian].
6. Chervinska, I. B. (2019). *Mediadyaktyka pochatkovoii shkoly: kontseptsiiia ta metodychni vказivky : metodychnyi posibnyk / handbook*. Ivano-Frankivsk : Vyd-vo NAIR [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 02.03.2026 р.
Прийнята до друку 24.03.2026 р.
Опубліковано 02.04.2026 р.*